

Valaki jár a fák hegyén

A szakrális a kortárs magyar művészetben

Isteni, égi vagy csak annak sugallata? A megváltás reményét hordozó, bűneinktől megfosztó, a személyt és a sorsot – főképpen a kisebbségi létben szenvedőt – kegyelemben részesítő ajándék? Szentséges, írásban, képben, szoborban, zenében mondott szózat? Világírányító erő, még a keservek hatalmát nyögőnek is fölszabadító példa? Örökös keresés, a magunkra – és az Istenre – való találás boldogságos gyötrelme? Kozmoszi éhség vagy a föltámadás előtti – mert ég s föld a jászol – riadt pillanat? Akárhogyan is van, megválaszolhatatlanok a kérdések. Épp ebben a „tanácstalan”, az emberlét didergő kalickáját azért megvilágító „nem tudásban” leledzik az alkotóművész teremtő folyamata. A kétségek a bizonyosságai, s mindenek fölött a Babits Mihály által oly érzékletesen lírába oltott „kannibalizmus” szentsége. „Az Úr nem ment el, itt maradt. / Őbelőle táplálkozunk. / Óh különös, szent, nagy titok! / Az Istent esszük, mint az ős // törzsek borzongó lagzikon / ették-itták királyaik / húsát-vérét, hogy óriás / halott királyok ereje // szállna mellükbe – de a mi / királyunk, Krisztus, nem halott! / A mi királyunk eleven! / A gyenge bárány nem totem. // A Megváltó nem törzsvezér. / Ereje több, ereje más: / ő óriásabb óriás! / ki két karjával általér // minden családot s törzseket. / Egyik karja az Igazság, / másik karja a Szeretet...” (*Eucharistia*).

A kortárs magyar művészet eme ága – a még nem hívő, csupán megérintett alkotókat is ideszámítva – azért jelentős, mert szövődjék bármely oldalról (az archaikus népi kultúrából vagy egy sorsközösség golgotai történelméből) a vonzalom, mítoszi tudással ötvözi élet és halál, bűn és föloldozás, kijelölés és elárultatás drámai egységét. S ennek a szakralitásnak az erkölce abban van, hogy nincs az az egyént és közösséget oly sokszor veszélyeztető kataklizma, amelynek végén ne volna ott a remény. Vagyis szertartásszerű a szabadulás – a menekvő a lajtorját mindig az ég tornácára támasztja. Kultúrhistoriai gyökerei is lehetnek ennek a gesztusnak – a középkor bugyraiban nemcsak a reneszánsz fényessége, de az éj szurokfeketéje is forrt –, de még inkább megvilágosító példázata.

A Biblia mint egyetemes tudáskincs jelképeinek sokaságával kínálja a megismerhető, átélhető, magunkhoz szelídíthető világ minél mélyebb, áttételeiben is izzó megjelenítését. Valóságos liturgiája van ennek az összetett, a szimbólumvilágot pszichikai, nyelvi, alkotás-lélektani – az isteni őserőt a confiteor megrendítő tárgyiasságával ötvöző – folyamatnak. Dsida Jenő, aki halálfélelmében is mindvégig fölszabadultan – az angyalok citeráján – játszott, reménytelen jeremiádjában is birtokában volt ennek a tudásnak (*Psalmus hungaricus*). Nagycsütörtökjének könnyeit – a szenvedést a társadalom bűneire is átvíve, de a föloldozást meg nem adva – az a Pilinszky János vállalta

magára, aki ökonomikus versbeszédében száraz sírással tette érzékelhetővé az emberi lét reménytelenségét. Az erdélyi poéta még – versmuzsikája árulkodó – a *Nyugat* nemegyszer érzelmes húrjain játszott, ám az *Apokrif* költőjét már a dosztojevszkiji léghuzat és a bűnmegvalló ember kopár csöndjének fensége ragadta magával.

Vasadi Pétertől Németh Péter Mikoláig (a *Mysterium Carnale* tulajdonképpen tisztelgés Pilinszky előtt), Czigány Györgytől (*Mézet ont az ég*) Nagy Gáspárig (*Jegyzvén szalmaszállal*), Kalász Mártontól (*A lét elrejtetlensége*) Zsille Gáborig, Szöllösi Zoltántól (*Angyal lépked föld fele*) Lackfi Jánosig és Nagy Gáborig sok költő vállalta ezt az örökséget. Vasadi imazsámolya filozofikus szögekkel van kiverve, Czigány fohászaiban a személy és a történelem egyként bútorozza az eget, Kalász oltárát hőlderlini magány szegélyezi. A magyar forradalom egyetlen mártír költője, Gérecz Attila tiszta hangját halván aligha túlzó a jóslás: nagy lehetett volna, ha nem adatik neki (egy orosz puska által) ilyen borzalmas vég. „Oly szép itt a vidék, és benne hasonlóbb / ember az Istenhez. Homloka tiszta, szelíd. / Jézust látom, a hús Gecsemané kertben elomlót. / Csönd van. Olajfák. S fönt, már valahol közelít / Isten – a hajnal rőt poharát ajkához emelni” (*Nosztrai leoninusok*).

A nemrég elhunyt Nagy Gáspár pedig – nemes lelkülettel, a modern líra felé kalandozva – azt a pannonhalmi örökséget vitte tovább, melyben ama jeruzsálemi születés létfilozófia és magatartásforma. „– ...mindig és mindig: / bűnökben édesült, iramult napok / habjaiban fuldokló emberek, / egy szalmaszállal, tudjátok-e? / talán a menthetetlent mentitek. // – ...kívül és belül: / poklosan örvényült, háborult világ, / de a remény sohasem meghaló, / ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ! (*Jegyzvén szalmaszállal*).

Érdekes, hogy az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte archaikus imák (*Hegyét hágék, lőtöt lépék*) különféle parafrázisaikkal mily tág sugarú kört rajzolnak. Ebbe – különösségként – a svájci Major-Zala Lajos (1930–2006) kötete, az *Imátlan ima* (1971) éppúgy beletartozik, mint Juhász Ferenc Mária-himnuszaként is olvasható édesanya megidézése (*Anyám* – 1969). Több-kevesebb érvényességgel ehhez a vonulathoz köthető három nyugati magyar poéta is. Két kanadai: a papköltő Tűz Tamás (1916–1992) és az itthon csaknem ismeretlen Fáy Ferenc (1921–1981), valamint a párizsi Keszei István (1935–1984) lírája. Keszei visszafogott, a corpus szenvedését tükröző szavakkal – „A némasága is tömör beszéd” (*Nyomatékkal*) – leginkább Pilinszky rokona. Amíg Tűz Tamás korai, „arany-kék” szavai – bár *Keresztút* (magánhasználatra) és *Amoris via dolorosa* című verse (ez utóbbi szonettkoszorú) ragyogó teljesítmény – az idő múlásával modernizálódtak, Fáy megmaradt a hagyományos, némileg a *Nyugathoz* köthető líránál.

Keresztútja – a *Vigília* közölte, s 1975-ben Rónay György az év versének nevezte – a XX. századi magyar költészet egyik reprezentáns darabja. Hogy érezzük Fáy látomásának hatékonyságát, íme az utolsó stáció! „Nem vérzett már. Kezéből savós homály szivárgott / s beomlott köldökéből az örvénylő hideg. / A Domb úszott feléje, s a fuldokló virágok / száján kifeslett sárgán, a rozsdás őrület. // Csöpp anyja hullt fölébe, s a buktató sötétben / az ég nagy-lombú ágán a kékarcú halott. / Meleg szavak lobogtak, melyeket itt az éjben, / a rányíló tavasz-nak már el nem mondhatott. // S mikor rádólt a szikla és minden út beomlott, /

s már csak vak árnya kékllett a rázuhant falon, / kint mondták már a kertek és suttogták a bokrok: / mi lesz harmadnapon! (XIV. *Jézus holttetését eltemetik*).

Harmadnapon, nagycsütörtök, karácsony mítoszi erejű, vershívó szavak. Nem magyarázzák az istenes verseket, hanem a bibliai történést kiterjesztve a mára, a szimbólum gazdagságával megjelenítik. Most csak két döbbenetes erejű példa az öröm (a Kiszjézus születése) és a végzetlen tragédia (az 1956-os magyar forradalom leverése) „ünnepi” – karácsony lévén – szembeállítására. Márai Sándor *Mennyből az angyal* című költeménye viszonylag tág körben ismeretes, viszont ismeretlenségében is unikum a losonci festőművész-költő Szabó Gyula (1907–1972) éles szemű ítélete. A karácsonyi énekek tisztaság és mocskok montírozódik egymásra 1956-ban, ettől a drámai hatás: „Tank dübörgött, a jászolok / Mind, mind tele vérrel, / Holtra sebzett hű pásztorok / Roncsolt tetemével.”

Jóllehet a szlovákiai magyar lírában a két háború közötti alapozásra (Márai Sándor: *Ádám indult el így*; Mécs László: *Ember vagyok: a Föld szeme, füle szíve*) a maiak is bizton támaszkodhattak (Tőzsér Árpád, Gál Sándor, Varga Imre, Tóth László), és a vajdasági (ma szerbiai) magyar költészet is megtalálta biztos pontjait (Ács Károly, Pap József, Sziveri János, Podolszki József s legkivált a papköltő, Bogdán József: „Csöpnyi föltámadásom vagy, / tükröm és fénye. / Nézel, hogy lássam meg magam / a küldetésben” – *Fény*), a határon túli magyar lírának ez a két tája erőben – sem számszerűségében, sem hatásában – nem ér föl a romániai magyar költészethez. Mindezt egy igen jó, a romániai magyar költők istenes verseit tartalmazó antológia (*Isten kezében* – 1992) is bizonyítja. Bertha Zoltán frissen született, kitűnő tanulmányában (*Istenélmény az újabb erdélyi lírában*) arra is fölhívja a figyelmet, hogy az ég ponyváját eme vidéken különféle oszlopok tartják. „A vallásos erdélyi irodalomban megjelenített személyes üdvösségkeresés (és az átlényegítő metanoia) elszakíthatatlan a kollektív fohászkodás, a közösségi sorsigazításba és a közösség egészének átvalósulásába vetett bizodalom lelkületétől; az erdélyi író imádsága rendszerint magában hordozza a megtisztulásért és a megmaradásért esdeklő nép kétségbeeséseit és reménykedéseit is.”

Ennek az Istenhez fohászkodó sorslírának – egyén és közösség üdvösségkeresésének – is megvoltak az itteni alapozói (egymás mellé állítva a katolikus Dsidát, az evangélikus Reményik Sándort, a református Áprily Lajost és az unitárius neveltetésű Tompa Lászlót). S nem véletlen, hogy az utódok: Kányádi Sándortól (*Halottak napja Bécsben; Isten háta mögött*) Ferenczes Istvánig (*Ave Maria; Csíksomlyói Naphimnusz*), Lászlóffy Aladártól (*Adventi litániák; Fohász az emberért; Fohász Vereckéért*) Kovács András Ferencig (*Psalmus Transsylvanicus*), Hervay Gizellától (*Zubanások: „Mária ölében tartja a Fiút, / ölében tartja a halált. / Kicsi halál Mária ölében, / Mária ölében kicsi halál”*) Lászlóffy Csabáig (*Kétségeink hármasoltára*), Magyarai Lajostól (*Új magyar Mária-siralom*) Szócs Gézáig (*Esti ima; Passió*) és a legfiatalabb tehetségig, Iancu Lauráig (*Stációk; Confessiones; Nagypéntek*) – és még hosszan folytathatnám a sort – ugyancsak magas szinten folytatják kozmikus kitekintésüket. Mindannyiuknál az istenélmény erkölcsi kilátó, ahonnan – ezért néha a perlő kiátkozás is vagy némely profán hang – a személyt is gúzsba kötő sorstörténetre látni. A háborúkkal és nemzetiségi gyötrelmekkel szab-

dalt keresztútra. Ezért hívhatja föl a kárpátaljai Kovács Vilmos az Úr figyelmét, hogy féltőn figyeljen a pokoljárástól sem idegenkedő, pár ittmaradottra (*Testamentum*), ezért írhatja eme legsanyarúbb (a magyar literatúrán belül legsanyarúbb) terrénüm éneke-se, Vári Fábián László: „Hozzám egy hajnal lehajol / s mert Istentől való a szárnya, / már viharzik vélem valahol / egy úrbéli Szibériába” (*Alkonyra járnak a jelek*).

Hajnal, alkony? A boldog „dermedtség” szigetére akkor is eljutunk, ha – eddig szó sem esett a prózáról – Kodolányi Jánost (*Boldog Margit; Az égő csipkebokor; Én vagyok*) vagy Rónay Györgyöt (*A párduc és a gödölye*), avagy Sánta Ferencet (*Isten a szekéren*) olvasunk. Mindez nem vallás, nem erkölcs, nem átvállalt szenvedés, hanem a megtisztulás reményében a fény felé való tapogatódzás. Isten- vagy bizonyosságkeresés.

Látni a Glóbuszt, csak Őt nem látni! Azonban sejtelemnél nagyobb a tudás: ott van. Mint ahogyan a kolozsvári költő, Kányádi mondja: *Valaki jár a fák hegyén*. Ellengő, lengedező sóhaj, és mégis a legnagyobb bizonyosság a szünetlen nemlét valóságos voltáról. „valaki jár a fák hegyén / ki gyűjtja s oltja csillagod / csak az nem fél kit a remény / már végképp magára hagyott // én félek még reménykedem / ez a megtartó irgalom / a gondviselő félelem / kísért eddig az utamon // valaki jár a fák hegyén / vajon amikor zuhanok / meggyűjtja-e akkor még az én / tüzemnél egy új csillagot // vagy engem is egyetlenegy / sötétlő maggá összenyom / s nem villantja föl lelkemet / egy megszülető csillagon // valaki jár a fák hegyén / mondják úr minden porszemen / mondják hogy maga a remény / mondják maga a félelem.”

Bertha Zoltán Kányádi nagy versét „létösszegző pszichokozmikus kompozíciónak” nevezte, melyben a költő „gyermekies naivitást és kísérteties misztikumot, mesei tisztaságot és titokérintő sejtelmet, életes meghittséget és átszellemített hangulatsűrűséget úgy olvaszt össze, hogy közben a világ és a világirányító szabad abszolútum (immanencia és transzcendencia) viszonyának egyfajta mindenségképletét is megalkotja”. Fiatalabb kritikustársunk, Kődöböcz Gábor (aki melleleg a költőnek egy monográfiát is szentelt) pedig így ír: „A *Valaki jár a fák hegyén* a transzcendens létélményt egyetemessé emelő poémaként a virrasztó költői magatartás rilkeien éber, radnótisan rebbenékeny és Hölderlin-szerűen plasztikus kifejeződése.”

Szakralitás a szellemben (az irodalomban)? Szakralitás az anyagban! A képben (festményen, grafikán, fotón), a szoborban és a textilben megbúvó lélektartalom, ha kivesszük az újszülöttet, mármint a fotót, sok század óta izgatja az elemzőket. Ikonográfiák sora tárgyalja, hogy mi az a szerkezeten is átsejlt „mögöttes”, amelynek jelképisége, szimbólumvilága révén megmozgatja a fókusz, és értelmet – értelmezési lehetőséget – ad egy sokszorososan összetett, akár bibliai, akár mítoszi ihletettségi témának.

A corpusnak, a keresztnek, az útnak, az anyának – hogy csak a leggyakrabban használt jelképeket említsük – tehát nagyon is megvan (még áttételeiben is hatóan) az érvényességi köre. Valaminő szenvedést – véghetlen szenvedést – takar (s eme takarással épp kiemel) a Krisztus kereszthalálára emlékeztető „helyzet”. A tragédiának és drámának akkor is felhangja van, ha például az esésnél a Világ-szabadító vállán nincsen kereszt (Prokop Péter), ha a test (Muzsnay Ákosnál az

arctalan, hánccsal körülcsavart) be van ültetve a tájba, vagy magába roskadva ül egy széken. Kovács Péter rajzos, inkább testimitációnak, mint valóságos, lélegző-működő szervezetnek ható foszlányemberein nincsen ruha, mintha evvel a gesztussal ledobták volna magukról a létezés terhét is. Püspöky István viszont a csont-
ra – noha absztrakt jellegű bábú létrehozása a cél – jó sok húst rak. Evvel a növekedéssel viszont elvész az arc, corpusai – a lét elviselhetetlensége ellen tűntető bábuemberei – egy sosem volt nonfiguratív táj rekvizitumaiként hatnak.

S a kereszt nem egy alkotó művében kerül a fókuszba. Például annál a grafikusnál – a mester König Róbertnél – is, aki fametszeteiben a (jobbára német) klasszikus hagyományt követi. A művész a nagy foltok helyett inkább az aprólékosabb, részletezőbb metszés híve. Grafikai lapjainak keresztje gyakran körül van csavarva tövissel. Bár szimbolikáját tekintve egyértelmű a jelkép, a halálra mégsem asszociálhatunk, inkább valamelyest – paradox – a túlélést is ösztönző, tüskés életfára. Fölöttébb érdekes Bánsághi Tibor Vince *Végtelen teremtés* című műve. A kompozíció 49 db 50 x 50-es négyzetből áll (vászon, föld, hamu, pigment), s közepében a részegységek színezése folytán fehéres színével kirajzolódik egy három és fél méter magas kereszt. A kereszt mint világitó jelkép.

Ha a keresztthalálnak némileg profán megjelenítései is vannak – Földi Péter egyetemes Szenvedője mintha saját ujjával nyomná tenyerébe a szöveget –, a többség grafikán és festményen is a megszokott ikonográfiából indul ki. Ám a szokványos „templomfestő” azért más kategória, mint – mondjuk – Kondor Béla tüzes szenvedéssel, a pléhkrisztus fájdalmában saját elesettségét (a büntől való irtózását) visszaadó képvalomása. Minthogy az olajfák helyére itt az atomizálódott gépvilág költözött, a kockaházak között még föl-kavaróbb lesz – egyszerre vagyunk a múltban és a mában – ama klasszikus, ám magunkra vállalt ítélet. Ki a megmondhatója, hogy az expresszív ecsetkezelésű, nonfiguratív képeivel a hatvanas években a magyar avantgárdot is megpezdítő festőművész, Schéner Mihály idős korában a néprajzi jellegű maszoktól és a kultúrhistoriát is magában foglaló Dorottyás kocsitól miképp jutott el az Isten lakhelyét csöndes imává-zsolozsmává avató templomfestményekig? (Hogy jól érzi magát az ég s föld közötti ösvényen, arra nem régi, gödöllői tárlata a példa.)

A rembrandti homály ellenére is a kert izzása, a vörösek, zöldek, barnás okkerek ködszerű gomolygása, lángolása jellemzi Kárpáti Tamás festészetét. S legkivált az a rejtőzés, amely fél alakokkal, fél arcokkal, a mozdulat sejtelmével – s némelykor a szenvedő, ám megigazult szentek arcába saját vonásait lopva – érzékelteti, hogy nincs egyetemes tudás, csupán naponta kiküzdött hit létezik. S ami ezeken az érzelmi orkesztereken szól, valójában bennünk van. Véssey Gábor arany-fekete Biblia-parafázisai – az ember-isten alakját eruptív erővel „tovább gondolva” – erről a megnevezhetetlenről vallanak. Drámai figura, drámaian kiürült, de így is megfeszített tér.

Evvel szemben – sokféle hatás létezik – Karátson Gábor akvarelljei (*Szent Lukács írása szerint való evangélium; Szent János írása szerint való evangélium* – emekettő könyv alakban is) színpontok, vonalhálók, érzelemmel telített, a mozgás dinamikáját sejtető helyzetek rajzos-foltos megidézésével támasztja föl bennünk

a kozmikus szeretet iránti igényt: merjünk hinni az óság bölcs prófétáiban. Ha alkalom adódik, író és képzőművész egymásra talál; ilyenkor nem is illusztrációs munkáról van szó, hanem valaminő egyidejűleg végzett, párhuzamos teremtésről. Tihany szakrális csöndje érintette meg a költő Nagy Gáspárt és a grafikusművész König Róbertet, hogy visszaadhassanak valamit abból a szent, történelmet és egyént a keresztúti gyötretés által megtisztított sorsból, amely égi hatalmak és vonzódások nélkül csak kacat volna. (*A Hullámzó vizeken kereszt* című exkluzív mappát a szentendrei Vincze Papírmerítő Műhely adta ki.)

Külön tanulmányt igényelne az angyalok – jó s rossz angyalok (mint figurák, mint szimbólumok) – fontos szerepe. Kondor többnyire száműzött, de késsel is fenyegető alakja leginkább Nagy László A Zöld Angyalára – majd eljön a fekete katona – emlékeztet. Viszont Aknay Jánosé – hordozva a szentendreiség összes jegyét, s azt motívumában meg is újítva – arra a szentre (valójában minden organikus és konstruktív figurájában korán meghalt kislánya idéztetik meg), amely ég s föld között közlekedve a jóság, az átszellemültség, a béke hírvívője. Némelykor a régmúltban kalandoz ez a csöppet sem puttószerű lény – különös alakjában fölfedezhetni a rovásírás egy-egy betűjét –, máskor léglökéses repülőgéphez hasonló szárnyakat növeszt. Íme a szakralitás mint modern életfaktor.

Ellenben létjogosultsága van a hagyományosabb megidézéseknek is. Molnár László barokkos zsúfoltságú „tűzképei” – szerkezetükben, motívumkincsükben – tele vannak ilyen allúziókkal. Némelyikük (a *Triptichon* – valójában Krisztus keresztéről való levételét ábrázolja) nyugodtan elmehetne oltárképnek is. A Barányt, az Agnus deit – Bálint Sándor szerint – nemcsak a természetben éjszakázó csíksomlyói búcsúsok (szász fiatalok) pillantották meg a hajnali ég peremén, hanem azt látja napról napra Lovász Erzsébet is. Expresszív lobogású, erős indulattartalmú vásznainak – sokszor a fókuszba kerülve – a jelenkorban is hatásos bibliai jelképek (bárány, hal, arc stb.) adják savát-borsát. Kovács-Gombos Gábor a festőileg kimunkált szakrális térben az égi fény szikráit vizionálja – vásznain a bibliai sugallat képépítő elem: Fényváros, Jákob álma –, s lírai absztraktjai oltárképnek sem volnának utolsók. Tilless Béla *Kozmosz* című sorozatában robbanó színekkel és erős érzelmi tartalommal jöllehet a világmindenség titkát kutatja, ég közeli térnyitáshoz kétség sem fér.

Anyag és hitvilág egymással nem ellentétes fogalmak? Bizonyos séma szerint azok, de a művész – esetünkben a szobrász, a keramikus és a textiles – épp azért megszállottja a szakmának, hogy kohójában összevegyítsen különböző „tartalmakat”. (Végső soron mindig a hitigazság elérése a cél.) Ezek a szenvedésszenciák mint corpusok hordozhatnak sorsot (kisebbségi sorsot) megidéző jegyeket is, mint Szervátiusz Tibor *Kolozsvári Krisztusa*. Készülhetnek fából, fémből és agyagból – a hagyományos „ikonográfia” szerint, és akár a legmodernebb módon (drótból hajlítgatott corpusokat is ismerünk). Egy-egy ismert jegyet fölnagyíthatnak, hogy evvel is hangsúlyossá tegyék történelmi szerepét, jelenlétét.

Kiss Györgynek nem csupán modern Krisztusát – kispasztika – csodálhatjuk meg (a bordakosár alatti horpadásban ott a formázó, „hullámzó” kéz lendülete),

hanem a gyulai népi barokk kálváriára készített bronz *Keresztútját* is. Ez utóbbi stációi azzal térnek el a megszokott ábrázolástól, hogy az alakok (Jézus, Mária, Czirénei Simon) mellett hangsúlyos szerepet kap – szinte óriásra van nagyítva – a tevékeny, kalapácsot fogó, fenyegető, ácsoló stb. kéz. Itt éppenséggel a kéz mint gölem, mint a bűn elkövetésének eszköze. De ez a kéz lehet az óvó szeretet, a bátortás, a féltés megbecsült eszköze is. Mindez szépen látható Götz János (1941–1971) szinte plasztikai tulajdonságokat hordozó stáció-tanulmányain. A fiatalon, tragikus hirtelenséggel elhunyt szobrászművész vörösréz lemez *Korpuszáról* (Központi Papnevelő Intézet) nem hiába mondta a sárospataki emlékkiállítás megnyitójában Vanyó László – Wehner Tibor emlékeztet is rá tanulmányában –, hogy Krisztus fájdalmasan megtört teste, legyőzve a gravitációt, szárnyal, felfelé tör.

Az anyag ilyesféle átzellemítettsége – mert valójában erről van szó – mindazon műveken tapasztalható, amelyek az alkotó tehetségén kívül – jóllehet csak a palást által megmutatva, az anyag „szenvedésén” keresztül láttatva – valaminő másfajta értéket is hordoznak. A figurális szobrászatot művelő Csíkszentmihályi Róbert – ezer műve közül ezúttal csak az embertestekből fonott kereszt (*Háború*), az ábrahámhegyi *Kálvária*-sorozat és a némileg profán *Oltár* említessék – ennek a sornak éppúgy tagja, mint a szenvedéstörténetet kőszobraival – a hasábkok „megkínzásának”, törésének a mélységével – hatásosan megjelenítő Vizsolyi János. Aki emlékszik Somogyi József tihanyi kiállítására, az birtokában van annak az érzelem-tartalomnak, amelyet az idős korban készített kerámiaszobrok, a korpuszok és pieták kisugároztak (nagy kár, hogy az alkotásoknak nem volt címük, mindenik alatt az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte archaikus imákból volt egy-egy idézet).

Somogyinak, tudomásom szerint, a zalaegerszegi keramikumművész, Németh János mutatta meg az agyag-samott (keverés, formázás, égetés) technikáját. Németh, a mester, akinek életművében – nemcsak a korpuszokat és a pietákat említve – nagy szerepe van a bibliai jelképek, történések, figurák plasztikává formázásának. Rusztikus szentjei attól különösek, hogy részben-egészben korongozással készültek. Aki akár csak egy butéliát látott a művésztől – a műtárgy palástját bibliai jelenetek díszítik –, az előtt nyitva a szépség és a megigazulás útja. A csángó művész, Petrás Mária életművének szinte teljes egészét a szakralitás tölti ki, új könyvében Németh Miklós Attila nem véletlenül nevezte őt hitbe égetőnek. Dévai három és fél méter magas samott oltára (*Krisztus a keresztfán*) olyan sok alakos dombormű és szoboregyüttes, amely összefogottan, egylényegűen mutatja anyag és szellem egybetartozását. A *Mária Kiszéjzussal* című, natúr samott kompozícióban pedig az a megejtő, hogy Mária alakjába belevarázsoltatott egy mosolygós paraszmadonna is. S hogy a tűzzománc sem ellensége az ilyesfajta kiteljesedésnek, azt Morelli Edit lebilincselően szép képe, a *Nagyböjt* szintén hatásosan tudatja.

Nem művészettörténetet írok, de nem is pontos eseménysort, hogy lássam a kortárs magyar művészet hitbeli sarokpontjait – ahhoz egy egész tanulmánykötet kellene –, hanem számomra fontos mozzanatokat emelek ki (egy kis megengedéssel, szubjektív módon) egy-egy életműből. Péreli Zsuzsa papírmassa angyalszobraitól (Szentendre) – milyen megrendítő volt az Ernst Múzeum-beli kiállításán

a „főoltárhoz vezető út – éppúgy szólnom illenék, mint az üvegművészet legjobbjainak (például Lugossy Máriának) ide emelhető alkotásairól, nem beszélve a Magyarok Kápolnijának (Róma) plasztikaremekeiről (Marton Lászlótól Kő Pálig, Kis Nagy Andrásztól Csíkszentmihályi Róbertig, Amerigo Tottól Lebo Ferencig húzódik a művészek sora).

De a durva anyag után jöjjön a puha anyag, vagyis a magyar textilművészet legjobbjainak – ebben a művészeti ágban, mert munka koronázza a sikert, szinte mindenki legjobb – villanásszerű bemutatása. Főt hajtva egy físs halott, Dobrányi Ildikó (*Nomád szőnyeg*), és egy Kovásznáról (Erdély) 10 év után is idesugárzó, régi halott, Olosz Ella előtt – halál előtti kék-feketái feledhetetlenek –, először Hager Ritta *Teremtés-himnusz*áról kell szólnom. Nem azért, mert belőle (bibliai motívum segíti) hit sugárzik: az Isten jókat megjutalmazó csöndje, hanem azért, mert föl-emeli mindazokat (angyalával szólván: és fölméne...), akiknek nem adatott meg a menny országába való betekintés. Kárpitjain nincs olyan napfény, amely ne tudná leszakítani rólunk a sötétség bilincseit.

Ez megtehető a bűn és bűnhődés falait áttörő villámlással (Bocz Beáta: *Pilinszkynek*), életünk és a történelem szakrális csigaházának élménykörökre-látomáskörökre való bontásával (Szabó Verona: *Most és mindörökké*), egy templombelsőben korpuszként szállongó női ruha fölmutatásával (Polgár Rózsa) – csodálatos benne az, hogy a „halott” hamarosan meg fogja szülni, hasán kereszt domborodik, az istengyermeket –, a világteremtő akarat szinte oltárképpé való sűrítésével (Máder Indira: *Mindent Mozgatónak Glóriája*), a földünkől fölszálló testpára mint megrendültségikön felmagasztosulásával (Hegyi Ibolya: *Himnusz*), valamint az Isten szemét mozgató angyalok – csak ne fekete lyukká válják! – reneszánszból idesugárzó békefényével (Solti Gizella: *Himnusz*).

A Biblia személyiségleltára attól szép, hogy Hajnal Gabriella szemével nézzük a szegénység és szelídség zarándok-trubadúráját, Szent Ferencet, valamint paradicsomi őszállapotunk boldogságát, melyben a bűn egyben teremtés is (*Ádám és Éva*). S az Írás szimbólumvilága – a kereszt, az angyal, fátyol, a hal, a virág, a kapu, a vér, a csigavonal, óra stb. – a textilművészetben is hathatós eszköz az élménykör kitérítésére, az összefüggésszerek, a teremtés irányát szabályozó, ugyanakkor a görcsök alól fölszabadító erők (érezstömög mint hitbéli grádics) megmutatására. Egész arzenálját sorolhatjuk a személyiség ilyesfajta karakterét elénk táró műveknek: Balogh Edit: *Corpus*; Péreli Zsuzsa: *Szegény angyal*; Széles Judit: *Lepel*; Zelenák Katalin: *Könny és áldás*; Csókás Emese: *Találkozás*; Kecskés Ágnes: *Körömi kárpit*; Arday Ildikó: *Aranyhalra várva*; Vastag Ágnes: *Tűzhalak*; Háger Rita: *Teremtés*; Martos Katalin: *Rét*; Szekeres Erzsébet: *Moha*; Lencsés Ida: *Kert II.*; Szuppán Irén: *Őszi szél*; Erdélyi Eta: *Körtánc*; Remsey Flóra: *Magtörténet, kiteljesedés*; Kubinyi Anna: *Székelkapu*; Katona Szabó Erzsébet: *Fal*; Kecskés Ágnes: *Himnusz*; Vajda Mária: *Csigatánc*; Pázmány Judit: *Időtlen idő*.

Kókay Krisztina leheletfinom labirintusaival énföltáró munkát végez, Bódis Erzsébet székel festékeseivel – mutatis mutandis – Kodály zene (és magyarság) kertjét hívja elő, Csete Ildikó oltár- és úrasztalterítői (búza!) egyszerre kultikus

tárgyak és művészi alkotások. És akkor hol vannak még a neoavantgardból indult Kelecsényi Csilla (papír) angyalai! Utolérhetetlen szépség letéteményese Nagy Judit is, aki francia gobelinjén az isteni elrendelés szerinti üdvösséget szólaltatja meg artisztikus (bibliai) jelképrendszerével (*Predesztináció*).

Egy dióhéjba beleszorítani a végtelent, botor próbálkozás. Mégis meg kell tenni, hogy láthatóvá váljék – noha vázlatosan – a kortárs magyar művészetet (annak egyes alkotóit, irányzatait) megérintő szakralitás mint egyetemesség-jelkép. S legkivált a különböző műfajokat megpezsdítő, egyre jobban táguló érvényességi köre. Mert a kommunizmusnak lassacskán kezdenek széttöredezni – van kalapács – a bilincsei. S a művészetben belüli hitmegvallás, illetve az alkotásokban megjelenő szakrális toposzok többé nem esnek tilalom alá. Ennek a fölszabadultság érzésnek köszönhető, hogy a különféle csoportok, társulások, alapítványok – az Olajágtól az Ikonig, a Bakonyvári M. Ágnes vezette Vox Artistól a Manzeráig – kitűnőbbnél kitűnőbb kiállításokkal és konferenciákkal jelezték: a ma művészete, minthogy az eddig tiltott értékek fölvehették a fejüket, az idő múltával ki fog teljesedni.

Észlelhető ez a fényt belső lélektartalommal oldó – fordító – fotóművészetben is. Sok fotográfus életművében kapott szerepet – több-kevesebb hangsúllyal – az isteni értékek és javak megvallása, de annyira (oly életművet meghatározó erővel) talán egyikben sem, mint Olasz Ferencnél. Nem misztériumjátéknak is beillő filmjeiről akarok szólni, hanem a képekkel vegyített imádságos könyvéről, a *Mindörökkön örökké* című, költészettel, filozófiával, bibliai szövegekkel és képekkel (a falusi pléhkrisztusok ezerének, a taliándörögdi romtemplom és a hó nehéz fehér köpenyét magára vevő gelencei istenháza fotóival) megjelenített ünnepi érzésről, a hitvallás és magába fordulás tisztító kegyelméről. Arról a csaknem érzéki varázslatról, amelyet – a meghalt feleséget az angyalok karába emelvén – az *Ecce Homo* című kétkötetes képzsloltára, opusza regél. S tudja-e valaki, hogy Haris László honnan vette nagyméretű fotókartonjainak kozmikus élményét? Attól a papköltő-festőművész Demeter Istvántól – hallotta-e valaki mostanság e nevet, kéretik a sárospataki gyűjteményt nyitott szemmel fürkészni –, akinek egyik-másik vászna ugyancsak tele van sugalmakkal. Az „onnan csent”, Haris által hatalmasra nagyított négyzetcentiméter magában hordja a teremtés nagyszerűségét és a botladozó ember Ég iránt való áhítatát is.

Hogy Liszt Ferencnek és Mosonyi Mihálynak vannak-e – már ami a szakrális zenét illeti – ma méltó örökösei, arra röviden is válaszolhatunk, meg egy egész névsorral is. Vannak. Az alapozók között természetesen olyan későbbi zeneszerzőket is meg kell említeni, mint Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő, Lajtha László vagy a nemzedékek tanítójaként ismert Farkas Ferenc. Az élő klasszikustól, Szokolay Sándortól (ezer idevágó opuszából csupán a *Margit, a hazának szentelt áldozat* című misztériumoperáját említem) és a nemrég meghalt Durkó Zsolttól a tíz misét író Orbán Györgyig, Soproni Józseftől és Balassa Sándortól Csemiczky Miklósig, Kocsár Miklóstól és Vajda Jánostól a legfiatalabb Gyöngyössi Leventéig húzódik a „harmonia caelestis”-t műveikbe emelő zeneszerzők sora. Motorjuk alighanem ugyanaz, mint az „ihletnek” adózó, vallomásos Szokolayé: „Az Ő Fénye a Szentírás soraiban: az Ő igéiben mindennapi kenyerünk lehet”. Sok minden egyéb, pél-

dául az Egyházzenei Fórum hatékony munkálkodása mellett föltétlen említésre érdemes az 1991-ben alakult Budavári Zenei Alapítvány (László Váradi Gyula) is, amely a több mint másfél évtized alatt a gregorián énektől a XX. század kimagasló alkotásaiig szolgálója (s mi több terjesztője) az értékeknek. Koncertek során szólaltatta-szólaltatja meg az új és a régi-új műveket.

Nem azokat az időkét éljük, hogy a színpad deszkáin oly sűrűn megfordulna – akár jelzésszerűen – a szakrálissal ölelkező téma. Ezért is mindmáig élményem a Várszínház hajdani *Csiksomlyói passiója* (Kerényi Imre) és a jó pár év előtti, *Az Úr katonái* című előadás (Szélyes Imre). Viszont a megfeszített „szarvassá váló fiúból” is lehet egy billegő lajtorjaegyüttes tetején, égmagasban corpus – lásd a Juhász Ferenc poémáját Vidnyánszky Attila rendezésében színre vivő beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház előadását –, ha a népi-mítoszi hiedelemvilág (kolin-da) a pontos kidolgozás során érintkezik a szakrális mezőkkel. A zenés színpad, az opera szerencsére gyakrabban idézi meg – mert a zenei megformálás során klaszszikusok sorát nyűgözte le – a jelkép erejű bibliai mozzanatokot. Az ilyesfajta megjelenítésnek iskolapéldája volt a fekete-fehér kontrasztjára lemeztelenített, döbbenetes allúziókat sejtető hajdani *Parasztbecsület* – Galgóczy Judit rendezése –, amelynek befejezéseként pietai képvarázslattal Lucia, az édesanya ölébe a megölt fiú, Turiddu helyett a szenvedő kedves, Santuzza feküdt. (Galgóczy igazi unikumként a templom falát is kinyitotta, így a húsvéti misztérium jelenvalóvá, mindannyiunké lett). Szintén nem kevés sugallata van a *Jenufa* befejező képének: a meghalt kisgyermek „angyali teste” benne van abban a jéghasábban, amely a többivel együtt – megváltásért könyörögve – kereszt alakot formáz. (A Janácek-rendezés ugyancsak Vidnyánszkyt dicséri.)

A röpke leltár készítése közben sem tudtam megállni, hogy ne lapozzak bele – a belelapozás tulajdonképp újraolvasás – a témámhoz illő könyvekbe, segédanyagokba. Ezek közül is kiemelkedik Szilárdfy Zoltán *Ikonoграфия – kultusztörténet* című munkája. (Benne ezer, a pontos adalék voltában is költői tanulmány között az archaikus népi imákhoz köthető képvilág lajstromozása.) Szilárdfy mestere, Bálint Sándor egy levélben (1970) azt írta fiatalabb kollégájának, hogy van remény. „Láttam néhány újabban kibontott, Jákkal egytestvér templomot (Csempezkopács, Magyarzecsőd). Mintha izennének, biztatnának, hogy a benne fogant magyar népelet szakrális szentesítése sem pusztulhat el, és túléli korunk immanens civilizációjának minden kísértését.”

A Szent Rókus-kápolna is túlélte az orosz bombákat.

Haris László könyvesfalamon levő 1956-os fotóján – a fotóművésznek készülő tizenhárom éves gyermek készítette – a jócskán megcsonkított templom tornya látszik. Egy kissé kitágítva a kört, mindannyiunk meggyalázása. Ám az agresszor – mert a zsarnoknak csak fegyvere van, de hite nincs – mindössze a téglalapítményt rongálta meg. Akire célzott, az messzebb van.

Az Isten bennünk lakik.